

Kelle juurest tulevad unenäod?

Maarja Saldre

maarjasa@ut.ee

Juri Lotman nimetab oma teoses *Kultuur ja plahvatus* (Lotman 2001 [1992]) und semiootiliste protsesside isaks. Sellisest intrigeerivast määratlusest hoolimata pole und ja unenägid kuigi sageli semiootika vahendite abil analüüsitud. Kahtlemata on unenäod märgid, ent nende interpreteerimise teeb raskeks asjaolu, et pole teada, mille märgid just. Saavad öised ulmad lähteimpulsi inimese kõige sügavamatest isiklikest alateadvuse kihtidest? Või on nende näol tegemist üleiniimlikelt jõududelt pärinevate sõnumitega, millele toetudes vastuvõtja oma elu korraldama peaks?

Käesolevas artiklis vaatlen, kuidas unenäokäsitlused on (eelkõige läänelikus teadvuses) nihkunud “võõra” sfäärist, kuhu need olid paigutatud euroopa kultuuri hällis Antiik-Kreekas, “oma” sfääri ühes esimeste “teaduslikumate” käsitluste ilmumisega, millest tuntuim on kindlasti Sigmund Freudi 1900. aastal avaldatud „Unenägede tõlgendus” (*Die Traumdeutung*).¹ Omamoodi sünonüümidenä moistetetele “oma” ja “võõras” kasutan artiklis mõisteid “sees” (“seestpoolt”) ja “väljas” (“väljastpoolt”).

1. Unenägu kui sõnum Teiselt

Une nägemist on Jüri Allik nimetanud seisundiks, “kus meeltest ja ihuliikmetest peaaegu täielikult eraldatud aju on ametis omaenda loodud

¹ Siinkohal viitaksin Juri Lotmani võrdlusele: “[...] unenägu tõlgendav šamaan oli niisama “teaduslik” kui vilunud freudist” (2001/1992: 163). Kuivõrd unenägede nägemise põhjused ning nende seosed ärkveloleku reaalsusega pole siiani päris selged, on see võrdlus mõistetav. Lisaks on juba vana küsimus Freudi tööde teaduslikkuse kohta üldiselt. Samas on selge, et tänases argiteadvuses on meditsiinalast teaduskraadi omava isiku uurimused nende konkreetsest sisust hoolimata “teaduslikumad” kui esivanemate rahvatarkus ning antud töös on vaatluse all just n.ö argiteadvuses kinnistunud nägemused ja arusaamad.

kujunditemaailmaga” (Allik 1983: 659). Pole sugugi imestamisväärne, et sellele kummalisele seisundile on enamikes sootsiumites püütud seletusi anda ning nendest lähtuvalt on võimalik kultuure oneirofiilseteks ja -foobseteks jagada.

James Georg Frazeri krestomaatilisest teosest “Kuldne oks” (2001 [1890]: 180–181; 603–605) võib leida loodusrahvaste seast pärinevaid huvitavaid näiteid nii ühtede kui teiste kohta. Kirjutades Kirde-Aasia korjakkide, Togo evede ja Gran Chaco lenguate tehnikatest tapetud saaklooma hinge lepitamiseks või ülekaaldamiseks, viitab ta ka uskumusele, mille kohaselt on unenäod sfäär, kus tegutsevad kõik surematud hinged ning milles magaja hingel on seega võimalik taaskohtuda füüsilisest reaalsusest lahkunud olenditega nii inimeste kui loomade seast. Seevastu Fidži saarte elanike hulgas on levinud hirm, et kui und nägev inimene üles äratada, ei jõua hing kehasse piisavalt kiiresti tagasi ning nii määratakse ta surmale. Seega on une nägemine oneirofoobsete fidžide jaoks äärmiselt ohtlik seisund.

Niisiis käsitlevad loodusrahvad und sageli omamoodi ruumina, mis on väliselt üsna sarnane ärkvelolijat ümbritseva reaalsusega. Sellegipoolest on tegemist “võõra” ruumiga, meist endist “väljaspool” asuva ruumiga, kuhu liikuma ei pääse inimene oma tervikus, vaid ainult tema kehast eraldunud hing, ning milles toimunu jäljed on hommikuks haihtunud.

Antiikajal usuti inimene olevat oma hinge kaudu seotud kõrgemate sfääridega ning une nägemist seostati samuti hinge kogemustega. Seejuures ei tähendanud see ainult hinge rännakuid unenägede ruumis, vaid tollases ettekujutuses püsis hing magavas kehas ning unenäod saabusid justkui ise tema juurde. Xenophon kirjutab “Kyropaideias”: “See on unes, kui hing ilmutab oma jumalikku loomust, unes tunneb ta rõõmu otsekui tuleviku nägemisest ja ilmselt on see sellepärast nii, et unes on ta kõige vabam” (Xenophon, *Kyropaideia*, 8.7, 21. – viidatud Lill 1992: 71 kaudu).

Küsimus ennustusunenägedest kui nägemustest tundmatu tuleviku kohta oligi vana-kreeka unenäodiskursuses enim polemiseerituid. Nende olemasolus veendunud stoikud tõid välja kolm viisi, kuidas oneirilised ettekuulutused inimese teadvusse jõuavad: 1) hinge kaudu, 2) vaimude-

daimonite vahendusel, 3) jumala vahetul suhtlemisel magajaga. Kõigil kolmel juhul saabuvad teated inimese teadvustatud ja tajutud ruumi ümbritsevast salapärasuse ruumist, “jumalatega suhtlemise, ennustuste ja ettekuulutuste sfäärist” (Lotman 2001 [1992]: 164). Usk ennustusunenägudesse ning nende võime tolleaegses kontekstis ärkvelolijate tegusid mõjutada avaldub kas või järgnevas tsitaadis Platoni “Sokratese apoloogiast”: “Nõnda toimida, nagu ma juba ütlesin, on mulle ülesandeks tehtud jumala, ennustuste ja unenägude kaudu ning igal muul viisil, kuidas vaid jumalik ettemääratus saab inimesele peale panna kohustuse midagi teha” (*Ap.* 33c, Platon 2003: 31–32). Seejuures oli ka kõige tulisematele unenäolistesse ettekuulutustesse uskujaile selge, et sugugi mitte kõik öised nägemused ei peida endas tõde tuleviku kohta ning et erineva sotsiaalse staatusega inimeste jaoks sisaldavad sarnased unenäod erinevaid sõnumeid.

Niisugusele käsitlusele toetudes võib kõnelda unenägudest kui piiriala fenomenist. Sel puhul on aga piiri funktsiooniks mitte ainult eraldamine, vaid ka kahe ruumi ühendamine, välise sisemiseks muutmine, tõstatades sellega automaatselt ka küsimuse keeltest ning tõlkeprotsessidest:

Unenägudele on omane mitmekeelsus: nad ei vii meid visuaalsesse, sõnalisse, muusikalisse vms sfääri, vaid nende sulamisse, mis on analoogiline tegelikkusega. See on ebareaalne reaalsus. Unenägude tõlkimine suhtluskeelde kahandab nende ebamäärasust ja suurendab kommunikatiivsust. (Lotman 2001 [1992]: 164)

Sealjuures räägib see jõud (unenäo kui sõnumi saatja) inimesega keeles, mis juba põhimõtteliselt nõuab tõlki. Unenägu vajab tõlgendajat – olgu selleks siis tänapäevane psühholoog või paganlik preester. (Samas, 165)

Esimene terviklik unenägude interpreteerimise käsiraamat ilmus teadaolevalt 2. sajandil, ehkki sellealaseid kirjatükke levis ka juba sajandeid varem. Samuti tegutsesid n.ö professionaalsed unenägude seletajad (*oneiropolos*), kelle hulgas oli nii turgudel teenuse pakkujaid kui ka neid, kes uskusid end teemale lähenevat intellektuaalsemalt, nagu 2. sajandil tegutsenud “Oneirokritike” autor Artemidoros. Viimane ei pidanud seejuures kaugeltki kõiki unenägusid tähenduslikeks ning tuli välja mitmete omajagu

psühhoanalüütiliste seisukohtadega, sealhulgas väitega, et unenägude sümboolika on individuaalne.

Kreeklaste ettekujutusi unenägudest kui “võõrast” ja “välisest” toetab ka keeleline praktika:

Magaja passiivset osa, teda kui une vastuvõtjat iseloomustavad ka keel ja väljendid, mida sel puhul kasutatakse: uni tuleb, ilmub, astub magaja juurde, külastab teda. Kreeka väljendites pole une nägemine aktiivne ja enesekohane toiming, vaid unenägu tuleb väljastpoolt ja jääb magajast eraldatuks. Und nähakse kui subjektist eraldatud objekti. (Lill 1992: 73)

Teisalt on sarnased väljendid aktiivses kasutuses ka näiteks kaasaegses eesti keeles, kus unenäokultuur ja -kontseptsioon on märgatavalt inimpsühholoogiakesksema. Kindlasti ei olnud aga ka Antiik-Kreekas vaade unenägudele kui inimhinge ühendusele jumalike jõududega ainuvaldav. Selle ratsionalistlikke oponente, eesotsas Aristotelesega, leidis nii lihtrahva kui haritud meeste seas.

2. Unenägu kui sisemaailma peegel

Nagu eelpool mainitud, oli Freudi 1900. aastal ilmunud uurimus unenägude käsitlemises epohhiloov. Seejuures ei olnud Freud mitte niivõrd täiesti uue kontseptsiooni looja, sest analoogsed lähenemised olid kirjasõnas ka varem ilmunud, kui just võimas populariseerija. Tema lähenemise peamiseks aluseks on idee unenäost kui ärkvelolekuaegsete — nii teadvustatud kui otseselt teadvustamata — soovide täitjast.

Unenägu esindab mingit kindlat asjade seisut, millist mina sooviksin olevat; *unenäo sisu on seega soovi täitumine; selle ajend on soov* [autori kursiiv — M.S.]. (Freud 1952 [1900]: 188)²

Selles käsitluses on unenägude algimpulss nihkunud seletamatuse piiri taga asuvast välisruumist inimese sisesse maailma, tema enda ihade juurde, mis võivad pärineda muuhulgas ka ammu seest lapsepõlvest ning mille keskmes on seksuaalsus. Tänapäevases psühholoogias seostatakse une nägemist

² „The dream represents a certain state of affairs, such as I might wish to exist; *the content of the dream is thus the fulfilment of a wish; its motive is a wish.*“

juba kindlates aju osades asetleidvate neurofüsioloogiliste protsessidega, mille mõistmine käib enamikule vastava hariduseta inimestele üle jõu. Samas kui tavateadvuses seostatakse unenägusid eelkõige just alateadvusega, lähtuvalt Freudist, kelle puhul antud juhul omabki tähtsust eelkõige tema legend ja mõju, mida ta on avaldanud paljudele loojatele, eeskätt sürrealistidele, kuid ka neile, kes teda ja tema käsitlusi vaid sekundaarsete allikate kaudu teavad. Kuivõrd unenägude ja luule maailmu on omavahel palju kõrvutatud, tooksin näite unenägude teadvustamisest sisemiste kogemuste osana Freudi kaasajal kirjutanud portugali luuletaja Fernando Pessoa luuletusest “Tubakapood”³:

Täna olen ma kimbatuses nagu keegi, kes mõtles ja leidis ja unustas.

Täna ei tea ma, kummale poole hoida,

Kas vastast Tubakapoe, välise reaalse asja poole,

Või tunde, et kõik on unenägu — seesmise reaalse asja poole.

Kui eelkirjeldatud antiikmaailmas levinud lähenemine unes nähtule tõi kaasa prohvetliku sõnumi inimkeelde tõlkimise probleemi, siis kaasaegsem käsitlus tõstatab küsimuse unenäo kui ühe kõige isiklikuma kogemuse edasiantavusest teistele inimestele.

Unenäol on veel üks omadus – ta on individuaalne, võõrasse unenäku on võimatu tungida. Järelikult on see põhimõtteliselt “ühe inimese keel”. Viimasega on seotud selle keele ääretud kommunikatiivsed raskused: unenäo ümberjutustamine on sama raske kui muusikateose ümberjutustamine. (Lotman 2001 [1992]: 165)

Veidi teise nurga alt viitab sarnasele probleemile ka ameerika filosoof Norman Malcolm:

kui ma kõnelen unenäo “meenutamisest”, siis ei leidu midagi väljaspool minu jutustust unenäost (eeldusel, et ma mõistan sõnu, millest see koosneb), mis määraks ära, kas minu jutt on õige või vale. (Malcolm 2004: 2657)

Kui kultuuri eelajalooliste käsitluste puhul eeldati sageli, et unenäod on omaette tunnetussfäär, mis on kõigi elusolendite jaoks ühetaoline, siis tänases

³ Tõlkinud Tõnu Õnnepalu. *Ninniku*, november 2002 (5). Kättesaadav: www.eki.ee/ninniku/sisu5.html.

päevas on unenäodiskursus ehk sobivamaid rakendusvõimalusi Juri Lotmani kommunikatsioonimudelile, milles rääkija ja kuulaja keeleroomid lõikuvad vaid osaliselt. Sellega on antud ka ideaalsed eeldused uue informatsiooni loomiseks ning ammendamatud inspiratsiooniallikad näiteks kunstnike jaoks.

Teisalt ei ole ka unenägede siirdumisega siseilma kadunud vajadus nende tõlgendamise järele kolmanda osapoolte poolt. Usk psühhoanalüütikute võimesse leida unenägede tähistatav inimhinge ja -vaimu keerdkäikudest püsib tänaseni.

3. Kokkuvõte

Unenägede interpretatsioonid annavad enamasti tunnistust inimvaimu vajadusest “teise”, eelkõige saladusliku või kõigest argisest väljapoole jääva “teise” järele. “Teise” funktsiooniks on unenäo kui kommunikatsioonikanali kaudu sõnumi edastamine. Kõik muu on juba kultuurispetsiifiline ning sõltuv magaja maailmapildist. Orienteeritus jumalike jõudude poolt ette antud ainuõigele maailmakorrale, normidele ja reeglitele loob eeldused ühete, individualistlik ja isiksusekeskne vaade aga hoopis teiste sõnumite tekkeks.

Kasutatud kirjandus

Allik, Jüri 1983. Unenäost psühholoogi pilguga. *Looming* 5: 659-668.

Frazer, James Georg 2001. *Kuldne oks: Uurimus maagiast ja religioonist*. Tallinn: Varrak.

Freud, Sigmund 1952 [1900]. The Interpretation of Dreams. In: *The Major Works of Sigmund Freud*. Chicago: Encyclopædia Britannica, Inc.

Lill, Anne 1992. Unenäod ja nende tähendus: mida arvati antiikajal. *Vikerkaar* 5: 71-77.

Lotman, Juri M. 2001 [1992]. *Kultuur ja plahvatus*. Tallinn: Varrak.

Malcolm, Norman 2004. Unenägemise mõiste. *Akadeemia* 12: 2655-2667.

Platon 2003. Sokratese apoloogia. *Teosed I*. Tartu: Ilmamaa.

Where do the dreams come from?

The origins and meaning of dreams have been discussed throughout the cultural history of mankind. In this paper, I take a brief look at the issue from the viewpoint of the semiotics of “self” and “other”. The conception of dreams as a message delivered to the sleeper from the sphere of “other” by superhuman forces is represented by Ancient Greek society. The somewhat opposite, psychoanalytical view of dreams originating from man’s “inner” subconscious, belongs to the current Western culture. In both cases, one of the most important and difficult questions raised is that of translating the message received in the language of dreams to the natural language.